

Данное исследование подтверждает, что изучение «погодной» лексики и фразеологии может служить эффективным способом выявления лингвокультурных особенностей языков. Результаты могут быть применимы в практике перевода – знание того, какие образы стоят за иностранными идиомами о погоде, позволяет точнее передать смысл. Кроме того, материалы работы полезны в преподавании русского и английского как иностранных. Опираясь на сопоставление, учащимся легче понять, почему прямой перевод выражений о погоде зачастую невозможен и как правильно говорить о природных явлениях в каждом языке. В перспективе исследование может быть продолжено на материале других языков или расширено за счет анализа медиатекстов, где погодные метафоры часто используются для характеристики социальных явлений [4]. Сопоставление языковых картин мира через призму погоды обогащает наше представление о взаимосвязи языка, природы и культуры.

Список использованных источников

1. Виноградов, В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов; избр. труды. Лексикология и лексикография. – М. : Наука, 1977. – С. 140–161.
2. Кунин, А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа ; Дубна : Феникс, 1996. – 381 с.
3. Лобкова, Е. В. Английские номинанты концепта погоды в сопоставлении с русским языком / Е. В. Лобкова // Альманах современной науки и образования. – Тамбов : Грамота, 2010. – № 12 (43). – С. 218–220. – URL: <http://www.gramota.net/materials/1/2010/12/65.html> (дата обращения: 18.02.2025).
4. Григорьева, О. Н. Лексические единицы, противопоставленные по признаку «холодный–теплый», в дискурсе погоды в современном русском языке / О. Н. Григорьева, Ли Силян // Вестник Пермского ун-та. Российская и зарубежная филология. – 2022. – Т. 14, вып. 4. – С. 24–33. – URL: <https://press.psu.ru/index.php/philology/article/view/6051> (дата обращения: 16.01.2025).
5. Туманова, А. Д. Идиомы о погоде в современном английском и русском языках / А. Д. Туманова, Д. Ю. Кошелева, С. Д. Гафарова, В. О. Зорькина // Молодой ученый. – 2024. – № 19 (518). – С. 532–534. – URL: <https://moluch.ru/archive/518/113842/> (дата обращения: 08.04.2025).
6. Davis, B. ‘F*ck the weather’: This is why there’s no small talk in Russia // Russia Beyond. – 2019. – 2 April. – URL: <https://www.rbth.com/lifestyle/330182-small-talks-weather-russia> (accessed 08.04.2025).

УДК 811.161.3'373

ЗМЕСТ І СТРУКТУРА ТЛУМАЧАЛЬНА-СЛОВАЎТВАРАЛЬНАГА СЛОЎНІКА ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКАЙ ЛЕКСІКІ

А. В. Солахаў,

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, вядучы навуковы супрацоўнік
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь;
дацэнт кафедры філалогіі Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь
E-mail: solakhau@yandex.ru

У артыкуле раскрываюцца змястоўныя і структурныя асаблівасці тлумачальна-словаўтваральнага слоўніка індывідуальна-аўтарскай лексікі на прыкладзе індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў з тэкстаў беларускай мастацкай літаратуры 2-й паловы XX – пачатку XXI ст.

Слоўнікавы артыкул утворанага ІАН аўтар падзяляе на дзве часткі – лексіка-граматычную і словаўтваральную. У лексіка-граматычнай частцы падаецца ІАН, яго граматычныя і стылістычныя прыметы, лексічнае значэнне, ілюстрацыйны матэрыял і яго пашпартызацыя; у словаўтваральнай частцы – утваральнае слова або словы, словаўтваральны фармант, марфаналагічныя змены ва ўтваральнай аснове, назва спосабу словаўтварэння. Асобны раздзел Слоўніка – даведачны матэрыял пра спосабы словаўтварэння.

Ключавыя словы: артыкул, індывідуальна-аўтарскі неалагізм, лексічнае значэнне, ілюстрацыя, цытата, пашпартызацыя, словаўтваральная будова.

THE CONTENT AND STRUCTURE OF THE EXPLANATORY AND WORD-FORMATION DICTIONARY OF THE INDIVIDUAL AUTHOR'S VOCABULARY

A. V. Solakhau,

Associate Professor, Cand. Phil. D., Leading Researcher
of Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Republic of Belarus;
associate Professor of the Department of Philology, Baranovichi State University,
Baranovichi, Republic of Belarus
E-mail: solakhau@yandex.ru

The article reveals the substantive and structural features of the explanatory and word-formation vocabulary of the individual author's vocabulary using the example of individual author's neologisms from the texts of Belarusian fiction of the 2nd half of the XX – beginning of the XXI century. The author divides the dictionary entry of an educated Ian into two parts – lexico-grammatical and word-formation. The lexical and grammatical part provides the Ian, its grammatical and stylistic features, lexical meaning, illustrative material and its certification.; in the word-forming part-the formative word or words, the word-forming formant, morphological changes in the formative base, the name of the method of word formation. A separate section of the dictionary contains reference material on the methods of word formation.

Keywords: article, individual author's neologism, lexical meaning, illustration, quotation, certification, word-formation structure.

Уводзіны. Індывідуальна-аўтарскімі неалагізмамі (ІАН) называюцца аказіянальныя словы, якія ствараюцца пераважна паэтамі і пісьменнікамі ў якасці сродкаў маўленчай экспрэсіі, служаць паказчыкам індывідуальнага стылю аўтараў і звычайна не выходзяць за межы кантэксту, у якім ужываюцца, але пры спрыяльных умовах могуць стаць агульнаўжывальнымі.

ІАН фіксуюцца ў той або іншай меры ў творах усіх беларускіх пісьменнікаў і паэтаў 2-й паловы XX – пачатку XXI ст. Творчай актыўнасцю на ніве словатворчасці вызначаюцца Данута Бічэль-Загнетава, Казімір Камейша, Уладзімір Лісіцын, Алёг Лойка, Мікола Мятліцкі, Пімен Панчанка, Васіль Рагаўцоў, Мікола Чарняўскі, Мікола Шабовіч і інш.

Нягледзячы на вялікую і разнастайную колькасць ІАН у творах беларускай літаратуры, лексікаграфічны напрамак даследавання ІАН пакуль што не атрымаў пашырэння ў беларускім мовазнаўстве. Найбольш значнай лексікаграфічнай працай ІАН у беларускім мовазнаўстве з'яўляецца «Слоўнік аўтарскіх неалагізмаў» М. Р. Прыгодзіча [1, с. 112–173], у склад якога ўключана 988 слоў, утвораных паэтамі і пісьменнікамі на працягу XX – пачатку XXI ст.

Тлумачальна-словаўтваральны слоўнік індывідуальна-аўтарскай лексікі – лексікаграфічная праца, у якой у алфавітным парадку падаюцца індывідуальна-

аўтарскія неалагізмы (ІАН), тлумачыцца іх лексічнае значэнне і ўтварэнне. Неабходнасць такой працы відавочная: яна выклікаецца не толькі патрэбай навуковага вывучэння ІАН, але і яе практычным выкарыстаннем.

Мэты і задачы. Мэтай нашай працы з'яўляецца апісанне слоўніка новага тыпу – Слоўніка індыўдуальна-аўтарскай лексікі. У сувязі з гэтым у артыкуле вырашаюцца наступныя задачы:

- 1) вызначыць задачу Слоўніка;
- 2) акрэсліць круг індыўдуальна-аўтарскай лексікі, якая ўключаецца ў Слоўнік;
- 3) распрацаваць структуру слоўнікавага артыкула;
- 4) прапанаваць умоўныя абазначэнні ўжытых знакаў і скарачэнняў назваў граматычных і стылістычных памет.

Метады і матэрыял даследавання. У адпаведнасці з мэтай і задачамі ў артыкуле выкарыстоўваюцца метады крытычнага аналізу, абагульнення і сістэматызацыі.

Матэрыялам для даследавання паслужылі індыўдуальна-аўтарскія неалагізмы, пры ўтварэнні якіх рэалізаваны розныя спосабы словаўтварэння, а таксама, як узор, тлумачальныя і словаўтваральныя слоўнікі.

Вынікі і іх абмеркаванне. Матэрыяльнай асновай Слоўніка з'явілася картатэка ІАН, створаная аўтарам шляхам суцэльнай і частковай выбаркі з беларускіх паэтычных, пражэічных і драматычных твораў, напісаных у другой палове XX – пачатку XXI ст. як прызнанымі майстрамі мастацкага твора, так і маладымі пісьменнікамі.

Задача слоўніка – як мага паўней адлюстравіць індыўдуальна-аўтарскую лексіку з тэкстаў беларускай мастацкай літаратуры 2-й паловы XX – пачатку XXI ст., паказаць лексічнае значэнне кожнага ІАН, з пацвярджэннем яго неабходным ілюстрацыйным матэрыялам і дакладнай пашпартызацыяй, паказаць словаўтваральную будову ўтворанага слова (утваральнае слова або словы, словаўтваральны фармант, марфалагічныя змены ва ўтваральнай аснове), назваць спосаб словаўтварэння.

У адпаведнасці з акрэсленымі задачамі ў Слоўнік уключаюцца:

- 1) ІАН, якія ўтвораны з парушэннем нормаў беларускага словаўтварэння, у тым ліку:
 - вылучаныя часткі слоў, якія маюць самастойнае лексічнае значэнне;
 - былыя сінтаксічныя канструкцыі, якія ў выніку аб'яднання кампанентаў у адно слова, набылі лексічнае значэнне;
 - словы, утвораныя праз ступень;
- 2) ІАН, утвораныя па ўзоры слоў прадуктыўных тыпаў беларускага словаўтварэння, але не адлюстраваныя ў слоўніках беларускай мовы;
- 3) ІАН, што ўжываюцца ў мове твораў як аднаго пісьменніка, так і двух або больш аўтараў і не адзначаюцца слоўнікамі беларускай мовы.

У Слоўніку аналізуюцца з пункту гледжання словаўтварэння ўтвораныя індыўдуальна-аўтарскія назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі, безасабова-прэдыкатыўныя словы, у некаторых выпадках – лічэбнікі, займеннікі, службовыя часціны мовы (часціца).

Слоўнікавы артыкул утворанага ІАН складаецца з дзвюх частак – лексіка-граматычнай і словаўтваральнай. Лексіка-граматычная частка мае наступныя кампаненты:

- 1) індывідуальна-аўтарскі неалагізм;
- 2) яго граматычныя і стылістычныя паметы:

м. – назоўнік мужчынскага роду,
ж. – назоўнік жаночага роду,
н. – назоўнік ніякага роду,
аг. – назоўнік агульнага роду,
мн. – форма назоўніка множнага ліку,
толькі мн. – множналікавы назоўнік,
прым. – прыметнік,
ліч. – лічэбнік,
займ. – займеннік,
зак. – дзеяслоў закончанага трывання,
незак. – дзеяслоў незакончанага трывання,
прысл. – прыслоўе,
безас. – безасабова-прэдыкатыўнае слова,
часц. – часціца,
гумар. – гумарыстычнае,
жарт. – жартоўнае,
іран. – іранічнае,
3) лексічнае значэнне слова;

4) ілюстрацыя ІАН з тэксту мастацкай літаратуры з вылучэннем ІАН паўтлустым шрыфтам;

5) умоўнае скарачэнне пашпартных дадзеных выдання (прозвішча аўтара, год выдання) і старонка, з якой узятая ілюстрацыя.

У словаўтваральнай частцы паказваюцца:

- 1) утваральнае слова або словы і словаўтваральныя сродкі;
 - 2) змяненні, якія адбыліся ва ўтваральнай аснове:
- чаргаванне гукаў:
 - сцяжэнне зычных $k + c \rightarrow ц$; $ч + c \rightarrow ц$; $ц + c \rightarrow ц$; $t + c \rightarrow ц$;
 - выпадзенне гукаў;
 - скарачэнне часткі ўтваральнай асновы:
 - сумешчаныя часткі ўтваральных слоў:
 - перастаноўка гукаў:
 - наладжэнне марфем:

У слоўніку прыняты наступныя ўмоўныя абазначэнні:

Умоўны знак	Назва знака і яго значэнне	Частка слоўнікавага артыкула
<...>	касяк; ужываецца ў цытаце для абазначэння падзелу вершаваных радкоў	Поўня, як матчын чыгун иматвядзёрны, / Коціца ў цішы паснулых палёў.
◀	знак скарачэння; выкарыстоўваецца пры скарачэнні сярэдняй часткі цытаты	Падлетку <...> хацелася, каб <...> яму не трэба было чакаць яго [тату] тыднямі напалёт у турботна-трывожным няведанні.
	аддзяляе словаўтваральную частку артыкула ад лексіка-граматычнай	Антыдачны, прым. Супрацьлеглы дачнаму; накіраваны супраць дач. ...Эпас пісаў антыдачны, / Пакуль дачы ўзяць не мог! Лойка 1986, с. 127. ◀ Анты- + дач(а) + -н(ы), прэфіксацыя + суфіксацыя. Пульхн(ы) + -асць

+	плюс; ужываецца як знак аб'яднання утваральных асновы (асноў) або слова (слоў) з фармантам або яго кампанентамі	Запаро́жац + -а- + ула́снік
()	круглыя дужкі; вылучаюць асобныя тлумачэнні і марфемы, якія не ўдзельнічаюць у словаўтварэнні (канчаткі, паказчыкі інфінітыва -ць, -ці, -чы), дзве нахіленыя ўправа	(слова ўтворана праз ступень) А- + бязро́дн(ы) + -і(ць)
//	паралельныя рыскі; указваюць на марфему або на частку асновы, якая скарачаецца	За- + баразн(а́) + -е(ць) Дзінь-дзінь-дзінь + /а/дзі́ннік Смех + /сам/алё́цікі
	дзве вертыкальныя паралельныя рыскі; ставяцца паміж літарамі, якія абазначаюць гукі, што чаргуюцца	Восе́нь + -на, н' н За- + барыка́д(а) + -і(ць), д дз'
[]	квадратныя дужкі; адзначаюць дакладную перадачу гукаў на пісьме	Густадрэ́ўе [гу́стадрэ́ў'э]
ø	нулявы гук; абазначае нулявы суфікс, нулявы канчатак	Раско́с(ы) + -ø(ø), а ø, ø а, с с'
—	прамая гарызантальная рыска; падкрэслівае агульныя фанемныя часткі ўтваральных слоў і ўтворанага ІАН	Спага́дзіна <...> < Спага́д(а) + га́дзіна, д дз' >
в'	знак мяккасці; коска, якая знаходзіцца ўверсе справа літары, абазначае мяккасць зычнага	Крыклі́в(ы) + -ец, в в'
{ }	фігурныя дужкі; адлюстроўваюць першую ступень утварэння пры прасступенным словаўтварэнні	< звыш- + {дзі́ўн(ы) + -а- + гук + -н(ы)} > к ч, прэфіксацыя + асноваскладанне + суфіксацыя (слова ўтворана праз ступень).
á	знак націску; штрышок над літарай указвае на націскны галосны	Зага́ральшчык <...> < Зага́ра(ць) + -льшчы́к >
*	зорачка, зорачкі; паказваюць на некалькі матывацый ўтворанага слова	Нявечназялёны, прым. *Супрацьлеглы вечназялёнаму. **Нявечна зялёны. <...>
**		< *Ня- + вечназялёны, прэфіксацыя. **Нявэ́чна + зялёны, зрашчэнне >

Загалоначныя словы артыкула для зручнасці карыстання Слоўнікам падаюцца ў ім у пачатковай форме, нягледзячы на тое, што такая форма ў тэкстах твораў можа адсутнічаць. У гэтым выпадку яна ўтвараецца штучна. Пры цяжкасці вызначэння пачатковай формы некаторых назоўнікаў у якасці загатоўка артыкула выкарыстоўваецца форма назоўнага склону множнага ліку, напрыклад:

Паслядоўцы (тут можа быць два варыянты пачатковай формы: *паслядоўца* і *паслядоўец*).

Тлумачэнне значэння кожнага ІАН ілюструецца пашпартызаванай цытатай з літаратурнай крыніцы. Цытата не толькі ілюструе значэнне ўтворанага слова, але і сведчыць пра сферу яго ўзнікнення і яго сувязі з іншымі словамі.

У шматслоўных цытатах робяцца скарачэнні, месца якіх у пачатку і ў канцы цытат адзначаецца шматкроп'ем, а ў сярэдзіне – шматкроп'ем, змешчаным у вуглавых дужках.

Слоўнікавыя артыкулы ІАН, якія аналізуюцца, маюць такія выгляд:

Адрыгвяне́ць, зак. Зрабі́цца (стаць) дрыгвяным; ператвары́цца ў дрыгву. *Ды сажалкі мае сёння непрыступныя, берагі іх расплыліся, адрогвянелі.* Камейша 2010, с. 5. < Ад- + дрыгвян(ы) + -е(ць), н || н'; прэфіксацыя + суфіксацыя.

Дзяржыкарманшырэ́й, м., іран. Той, у каго няма грошай, хто спадзяецца на пазыку. *Радыё. Сёння ў Маскву з афіцыйным візітам прыбыў кіраўнік дзяржавы астравоў Карыцы і Лаўровага Ліста гаспадзін Джордж Крамін Шры. <...> Старая. Хто прыбыў? Фамілія нейкая... Стары. Прэзідэнт Дзяржыкарманшырэ́й з астравоў Карыцы і Лаўровага Ліста. Прыехаў крэдытаў прасіць.* Макаёнак 1980, т. 2, с. 73. <Дзяржы + карман + шырэ́й (дзяржы́ карма́н шырэ́й – народны іранічны выраз), галафразіс.

Мільярдзін, м. Адзін з мільярда падобных. *Цяжка дыхаюць мільярдзіны / На планеце людзей / Пад выццё – / Прапаведнікаў смерці ядзернай...* Панчанка 1993, с. 418. <Мільярд(ə) + -ін, ə||дз'; суфіксацыя.

Морганы, толькі мн. Морган і іншыя амерыканскія банкіры-мільярдэры. *Нанятых правакатараў, / Гаспадароў іх морганаў, / Пакуль яшчэ не позна – / За краты пасадзіць!* Панчанка 1981, т. 2, с. 280. <Морган + -ы, плуралізацыя.

Піўбудка, ж., іран. Піўны магазін. *Піўбудка – тыя ж сабакарні: / І гэты гаў, / І гэты кусь!* Чарняўскі 1996, с. 62. <Піў/н/(а́я) + будка; дэсуфіксацыя + асновасловаскладанне.

Пра-пра-пра-пра́, мн. Нашчадкі. *Марына Сяргеёўна. А колькі б у нас магло быць унукаў, праўнукаў, пра-пра-пра-праўнукаў. <...> Дабрыян. Марыша, павер, што мне не да пра-пра-пра-пра.* Крапіва 1974–1976, т. 3, с. 276. <Пра-пра-пра-пра́/ўнук/(і); эмансіпацыя прэфікса.

Асобны раздзел Слоўніка – даведачны матэрыял пра спосабы словаўтварэння, колькасць якіх вельмі высокая [2], і таму яны патрабуюць тлумачэння.

Вывады. Тлумачальна-словаўтваральны слоўнік індывідуальна-аўтарскай лексікі індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў сумяшчае ў сабе асаблівасці тлумачальнага і словаўтваральнага слоўнікаў. Слоўнікавы артыкул утворанага ІАН падзяляецца на дзве часткі – лексіка-граматычную і словаўтваральную. У лексіка-граматычнай частцы падаецца ІАН, яго граматычныя і стылістычныя прыметы, лексічнае значэнне, ілюстрацыйны матэрыял і яго пашпартызацыя; у словаўтваральнай частцы – утваральнае слова або словы, словаўтваральны фармант, марфаналагічныя змены ва ўтваральнай аснове, назва спосабу словаўтварэння.

Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (дагавор № 1410/2021).

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Прыгодзіч, М. Р. Слоўнік аўтарскіх неалагізмаў / М. Р. Прыгодзіч // Аўтарская неалагізацыя ў беларускай мове : дапам. для студ. спец. 1-21 05 01 «Беларуская філалогія (па напрамках)» / М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : БДУ, 2021. – С. 112–173.

2. Солахаў, А. В. Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы ў мове беларускай мастацкай літаратуры 2-й паловы XX – пачатку XXI стагоддзя : манаграфія / А. В. Солахаў. – Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2022. – 320 с.